विषमाश्च चेष्टाः बलवद्विषयग्रहादयः। सन्निकृष्टं निदानमाह। "एकैकयः इत्यादि" सुश्रु० तस्य सम्प्राप्तिमाह। "तैरल्पसत्त्वस्य मलाः प्रदुष्टा बुद्धेर्निवासं हृदयं प्रदूष्य। स्रोतांस्यधिष्ठाय मनोवहानि प्रमोहयन्त्याशु नरस्य चेतः"। अल्पसत्त्वस्य कृशस्य चपलस्य। मलाः वातादयः। बुद्धेर्निवासं हृदयं प्रदूष्येति। एतेनात्रवस्य दुष्ट्या तदाश्रितायाः बुद्धेरपि दुष्टिरुक्ता। मनोवहानि स्रोतांसि हृदयाश्रितानि हृदय एतानि विशेषतो बोद्धव्यानि। यतश्चरकेण सकलशरीरस्रोतांस्येव मनोवहानीत्युक्तानि। प्रमोहयन्ति विभ्रमं कुर्वन्ति। उन्मादस्य सामान्यं रूपमाह। "धीविभ्रमः सत्त्वपरिप्लवश्च पर्याकुला दृष्टिरधीरता च। अबद्धवाक्यं हृदयस्य शून्यं सामान्यमुन्मादगदस्य लिङ्गम्"। धीविभ्रमः शुक्तिकायां रजतज्ञानम्। सत्त्वपरिप्लवः सत्त्वं मनस्तस्य चाञ्चल्यम्। अबद्धवाक्यत्वम् असम्बद्धभाषित्वम्। शून्यं स्मृतिशून्यम्। वातिकोन्मादस्य निदानपूर्विकां सम्प्राप्तिमाह। "रूक्षात्प्रशीताल्पविरेकधातुक्षयोपवासैरनिलोऽतिवृद्धः। चिन्तातिदुष्टं हृदयं प्रदूष्य बुद्धिं स्मृतिं वाप्युपहन्ति शीघ्रम्"। प्रदूष्य प्रकर्षेण दूषयित्वा। तस्यैव रूपमाह। "अस्थानहास्यस्मृतिनृत्यगीतवागङ्गविक्षेपरुदानि। पारुष्यकार्श्यारुणवर्णताश्च जीर्णे बलस्थानिलजस्य रूपम्"। अस्थाने अनवसरे हास्यादीनि रोदनान्तानि। जीर्णे आहारे। बलं व्याधेः। पैत्तिकस्य निदानपूर्विकां सम्प्राप्तिमाह। "अजीर्णकटूष्णविदाह्यशीतैर्भोज्यैश्चितं पित्तमुदीर्णवेगम्। उन्मादमत्युग्रमतात्मकस्य हृदिस्थितं पूर्ववदाशु कुर्यात्"। हृदि स्थितं पित्तं चितं सञ्चितम् पुनः अजीर्णे कटूष्णविदाह्यशीतैर्भोज्यैरुदीर्णवेगं सत् उन्मादं कुर्यात् पूर्ववत् हृदयं प्रदूष्य इत्यर्थः। तस्य रूपमाह "। अमर्षसंरम्भविनग्नभावाः सन्तर्जनाभिद्रवणौष्ण्यदोषः। प्रच्छायशीताम्बुजलाभिलाषः पीतावभासं पित्तजस्य लिङ्गम्"। अमर्षोऽसहिष्णुता। संरम्भः आरम्भो आडम्बर इति यावत्। सन्तर्जनं परस्यायनम्। अभिद्रवणं पलायनम्। औष्ण्यं गात्रे। दोषो दाहविशेषः। प्रच्छायेत्यादि छायायां, शीतयोरम्बुजलयोरभिलाषः। सान्निपातिकस्य निदानपूर्विकां संप्राप्तिमाह। "सम्पूर्णमैन्द्रविचेष्टितस्य दोषा मनो मर्मणि संप्रदुष्टाः। बुद्धिं स्मृतिं वाप्युपहन्ति चित्तं प्रमोहयन् सञ्जनयेद्विकारम्"। संपूर्णमौजनादिभिः। मन्दविचेष्टितस्य व्यायामरहितस्य। दोषा वक्ष इति वक्षोऽभ्युन्नादं करिष्यन् पित्तं सहाय मपेक्षते व्याधिस्वभावात्। मर्मणि अत्र मर्मशब्देन हृदयमुच्यते। विकारमुन्मादरूपम्। तस्य रूपमाह। "वाक्चेष्टितं मन्दमरोचकश्च नारीविविक्तप्रियता च निद्रा। हृदि च दाहो च बलञ्च भुङ्क्ते नखादिषौल्लाघ्यञ्च कफात्मके स्यात्"। वाक्चेष्टितं मन्दं वचनमल्पम्। नारीविविक्तप्रियता नारीप्रियता विजनप्रियता च। भुङ्क्ते इति बलं व्याधेः। सान्निपातिकस्य निदानपूर्वकं लक्षणमाह। "यः सन्निपातप्रभवोऽतिघोरः सर्वैः समस्तैः स तु हेतुभिः स्यात्। सर्वाणि रूपाणि बिभर्ति तादृग्विरुद्धभैषज्यविधिर्विवर्ज्यः"। स सान्निपातिक उन्मादः। सन्निपातप्रभवत्वेनैव सर्वात्मकत्वं लभ्यम्। पुनः सर्वैरिति यत्तत् तद्रजःतमःप्रापणार्थम्। तैन रजस्तमोभिर्वितैरित्यर्थः। तेन वातादयो रजस्तमोभिर्मनोदोषैर्मिलिताः समस्तैश्च निदानैः कुपिता उन्मादं जनयन्ति। सर्वैर्हेतुभिः समस्तैर्मिलितैः स्यात्। यतोऽन्योऽन्याधिः सर्वैर्हेतुभिर्मिलितैरेव भवतीति नियमो नास्ति। अयन्तु व्याधिस्वभावात् सर्वैर्हेतुभिर्मिलितैः स्यात्। तादृगुन्मादः विरुद्धभैषज्यविधिः विरुद्धभैषज्यविधिरिति कोऽर्थः। त्रिदोषजे प्रत्येकं वातादिप्रत्यनीका कार्या। सा च परस्पराविरोधिनी त्रिदोषं हन्ति किञ्चिदेव द्रव्यमामलकादि तच्चात्रायौगिकम्। अतएव विवर्ज्यः न चिकित्स्य इत्यर्थः"। मनोदुःखजस्य विप्रकृष्टं निदानमाह। "चौरैर्नरेन्द्रसुरवैरिभिरित्यादि" सुश्रु०। अन्यैर्हिंस्रादिभिः। गाढमतिशयेन। क्षते अभिहते प्रियया प्राप्तुमशक्यया रिरंसोः पुरुषस्य विकारः उन्मादरूपः। तस्य रूपमाह। "चित्तं प्रजल्पतीत्यादि" सुश्रु० चित्तमाचार्यम्। मनोऽनुगतं गोप्यमपि। विसंज्ञो विरुद्धज्ञानः। अतीव मूढः अतीवज्ञानशून्यः। अत्र विकल्पो बोद्धव्यः। विषजस्य रूपमाह। "रक्तेक्षण इत्यादि" सुश्रु० परासुः मृतः। अरिष्टमाह। "अवाङ्मुखस्तूष्णमुखो वा क्षीणमांसबलो नरः। जागरूकोऽसन्देहमुन्मादेन विनश्यति"। अथ देवादिजनितस्योन्मादस्य सामान्यं लक्षणमाह। "अमर्त्यवाग्विक्रमवीर्यचेष्टो ध्यानादिविज्ञानबलादियुक्तः। प्रकोपकालो नियतश्च यस्य देवादिजन्मा स मनोविकारः"। अमर्त्यवाग्विक्रमवीर्यचेष्टः न मर्त्यस्येव मनुष्यस्येव वागादयो यस्य सः। विक्रमः पराक्रमः। वीर्यं शौर्यम्। ध्यानादिविज्ञानबलादियुक्तः। ध्यानं बुद्धिः। आदिपदेन तद्भेदा मेधाविचारणाकृत्यादयो गृह्यन्ते। विज्ञानं वि-